اَلْجَاهِلِيَّةُ

CAHİLİYE

(cehl, cehalet, İslam öncesi dönem)

CAHİLİYENİN OMURGASI: CEHL الجَهْلُ

Cehl kökünden kelimeler 20 küsur yerde geçer. Bizzat cahiliye kelimesinin geçtiği ayet sayısı dörttür.

Cehl, Kur'an dilinin büyük ustası Isfahanlı Râgıb'ın beyanına göre üç mânâyı içerir: **1.** İlimden nasipsizlik ki asl olan bu mânâdır, 2. Bir şeye inancın, o şeyin esas yapısının aksine bağlanması, 3. Bir işi, yapılması gerekenin aksine yapmak.

Cehalet, insanın yapısındaki genel olumsuzlukların adı ve insanın temel sıfatlarından biri olarak tespit edilmiştir:

"Biz, emâneti göklere, yere, dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmekten kaçındılar, ondan ürktüler. İnsan ise çok zalim ve çok cahil olduğu halde onu yüklendi." (Ahzâb, 72)

Nisa suresi 17, En'am 54, Nahl 119 ve Hucurât 16 gösteriyor ki, tövbeyi gerektirecek tüm davranışlar, yani beşerî olumsuzlukların tamamı, cehaletin ürünüdür. Bu cehalet anlayışının zorunlu sonuçlarından biri de 'cahiliye' tabirinin her zaman büyük harfle yazılarak, belli bir dönemin tarihsel ve inançsal yapısı olarak dondurulamayacağıdır. Kur'an buna asla izin vermez. Nitekim, işi terimsel olarak da sağlama bağlamak için, 'ilk cahiliye' (el-câhiliyyetü'l-ûlâ) tabirini kullanmak suretiyle (Ahzâb, 33) İslam sonrası dönemin de kendine özgü bir cahiliye anlayışı olacağına dikkat çekmiştir.

Kısacası, cahiliye, insanlık kadar eskidir ve insanlık kadar da uzun ömürlü olacaktır. Değişen, cahiliyenin kavram ve kurumlarındaki renkler ve nüanslardır. Örneğin, kabilecilik bir cahiliye

sapıklığıdır. Bu sapıklık 'ilk cahiliye* döneminde kabilecilik adıyla bilinirken, sonraki cahiliye döneminde, mahiyeti baki kalıp adı değişerek mesela, tarikatçılık olmuştur. Öz ve yapı aynıdır, sadece tabela değişmiştir.

Cehl, en genel çerçevede, peygamberler eliyle insanlığa ulaştırılan mesajlara duyarsızlıktır. Cehalete değinen ayetlerin büyük çoğunluğunda bunu görmek mümkün olmaktadır. Örnek olarak Ahkaf 23. ayete bakalım:

"Resul dedi: 'İlim, ancak Allah katındadır. Ben size, bana vahyedileni tebliğ ediyorum. Fakat sizin, cahillik edip duran bir toplum olduğunuzu görüyorum." (ayrıca bk. En'am, 111)

Temel sapma olan şirk de bir cehalet ürünüdür. Bu gerçeğin temel beyyinesi Yunus 39 şu muhteşem tespiti yapıyor:

"Hayır, düşündükleri gibi değil! Onlar, ilmini kuşatamadıkları ve yorumu kendilerine hiç gelmemiş bir şeyi yalanladılar. Onlardan öncekiler de böyle yalanlamıştı. Bak da gör nasıl olmuştur zalimlerin sonu!"

Cahiliye tabirinin kökü olan cehl, İslam öncesi dönemde ilmin değil, hilmin karşıtı idi. Cahiliye metinlerinde cehl, barbar, zorba, şiddete düşkün, hayasız, nezaketsiz insanların ruh halini göstermek için kullanılmıştır. Meselenin bu yanı, ilkin, Yahudi asıllı Macar şarkiyatçı Ignaz Goldziher (ölm. 1921) tarafından (bk. Goldziher, ***Muslim Studies,*** London, 1971), daha sonra da Kur'an semantiği üzerinde gerçek bir otorite olan Japon bilgin Toshihiko İzutsu (ölm. 1993) tarafından genişçe incelenmiştir. **Izutsu,** bu noktada, Goldziher'in öncülüğüne dikkat çeken ve ona medyunluğunu ifade eden satırlar yazmıştır. (İzutsu, *The Structure of Ethical Terms m the Quran,* 24)

جَاهِلٌ Cahil, İslam öncesi dönemde, kendine hâkim olamayarak **etrafını kırıp** geçiren, kaba, despot, hırçın ve zalim kimselerin **sıfatıdır.** Bu **kötü** huylar yerine adalet, itidal, hoşgörü, herkesi dinleme nezaketi gibi meziyetlere sahip benliklere 'halim' **yani** hilm sahibi denmiştir. Dikkatle bakıldığında, cehalet-hilm meselesinde işin sonucunu zulüm ve adalet kavramları belirlemektedir. İzutsu bu noktaya parmak basıyor:

حَالِمٌ حِلْمٌ

"Hilmin dış görünüşü vakar ise cehlin belirtisi de zulümdür. İçte bir duygu olan cehlin görünür-fizikî davranış hali zulümdür. Zulüm, cehlin özel bir şeklidir. Yani, cehl, kavramın içi, zulüm dışıdır." (İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan,* 198)

Şu gerçeğe de işaret etmemiz lazımdır: Cehl-hilm ikilisi, eski Arabistan'da, metafizik anlamda iyi ruhluluk ve ahlakı belirlemekten çok, politik beceriyi belirler. Mesela, İslam döneminin katı zorbalarından biri olan ve Peygamber hanedanına yaptığı dehşet verici kötülüklerle ünlenen Muaviye bin Ebu Süfyan, Arapların en büyük dahilerinden biri' sayılır ve buna gerekçe olarak da onun 'hilmi' (!) gösterilir. Böyle şiddetli bir zorbanın hilmi neyin nesidir? Elbette ki onun politik hüneri, siyasal başarılarıdır. İzutsu bu noktanın alt yapısı olan gerçeği de yakalamıştır:

"Arabistan'da, Kureyş kabilesinin hilmi çok meşhurdu. Ama bu demek değildir ki, bütün Mekkeliler halîm idiler. Bu demektir ki, Mekkeliler, bu eski Arap anlayışını politik bir çerçeveye sokacak ve onu politik bir amaçla kullanacak kadar zeki idiler. Prof. M. Mary Watt, Kureyş'in bu siyasal amaca, idare tekniğine yönelik hilmini, Mekkelilerin ticari teşebbüslerinin ve başarılarının temeli görmektedir." (İzutsu, age. 200)

Kur'an, iyiye ve güzele ilişkin bütün anlayış ve kabuller gibi, hilmin samimi tezahürlerini de korumuş, övmüştür. Bir kere, حَلِيمٌ Halîm sıfatı Allah'ın isim-sıfatlanndan biridir, O halde, hilmin, Kur'an müminin bütün hayat ve davranışlarında egemen olması gerekir. Siyasal çıkarlar için değil, evrensel gerçeğe, insan haklarına ve nihayet Allah rızasına hizmet için.

Bütün bunlar doğrudur ama, cehaletin İslam'dan önceki şeklinin, Kur'an'ın tanıttığı ilim karşıtı cehl ile hiçbir ilgisi bulunmadığını söylemek doğru değildir. Biz bu, 'İslam öncesi ve İslam dönemi cehalet anlayışı farkları' bahsinde işi çığırından çıkaran bir abartı görmekteyiz. Şöyle ki, cahiliyeyi hilm karşıtı görenler de zulüm karşıtı görenler de, işin esasından çok, tezahürlerini dikkate alarak tespitler yapmaktalar. Ortada eski cehl anlayışıyla İslamî dönem cehl anlayışını mahiyet bakımından farklı kılacak bir şey yoktur.

"Affetmeyi esas al! İyiyi ve güzeli emret, cahillerden yüz çevir."

Bu ayet, affetmemenin, iyilik ve güzelliği öne çıkarmamanın bir cehalet ürünü olduğunu bildiriyor. Bu, İslam öncesi dönemdeki cehalet anlayışına tamamen uygundur.

Mısır kraliçesinin uygunsuz teklifine karşı çıkan Hz. Yusuf, bu davranışını cehaletten korunmak olarak nitelendiriyor. (12/33) Buna göre, kendine sahip olamamak bir cehalet ürünüdür. Ve bu cehalet anlayışı da cahiliye döneminin cehalet anlayışına tıpa tıp uygundur. Gerçek şu ki, Kur'an, işin teferruat yanıyla uğraşmamış, esasına dikkat çekmiştir. Esas yan, ilim karşıtlığıdır. Cehaletin öteki anlamları ilimsizlikle iç içe kavramlardır.

"Cahiliye dönemindeki cehl, ilmin değil, zulmün karşıtıdır" demek de son tahlilde cehaletin ilim karşıtı olduğunun bir itirafıdır. Ama dolaylı yoldan itirafıdır. Kur'an, mesela, şirki de aynı zamanda zulüm ve ilimsizlik olarak göstererek, şemsiye kavramın zulüm ve ilimsizlik olduğuna vurgu yapmaktadır. Şunu da unutmayalım ki, zulüm de kelime anlamıyla karanlık demektir. Bütün cahiliye tezahürleri zulümdür ve zulmün tamamı cehaletin ürünüdür.

Meselenin 'ilk cahiliye' dönemi açısından tahlili bu. Sonraki dönem (yani İslam dönemi) cahiliyesi açısından baktığımızda ne görüyoruz?

Cahiliye dönemindeki kabile taassup ve oligarşisinin aynını bugün tarikat ve mezhep oligarşisinde görebilmekteyiz. Şöyle de denebilir: Cahiliyenin niteliklerinden biri olan kabile taassup ve oligarşisinin tüm özelliklerini, sonraki zamanlarda tarikatlarda ve kısmen de mezheplerde görmek mümkün olabilmektedir.

Hz. Peygamber'in bazı beyanları, cahiliye ruh ve şuurunun tamamen yok olmadığını, ümmeti içinde de yaşamaya devam ettiğini bildirmektedir. En seçkin sahabîlerinden biri olan Ebu Zer'e, bir başka sahabî olan Bilali Habeşî'ye yönelttiği bir hakaret sebebiyle, "Ey Ebu Zer, sen hâlâ cahiliye ahlakından kalıntılar taşıyan bir adamsın" demiştir. Sebep, bir tartışma sırasında Ebu Zer'in, Bilal'e 'Kara karının oğlu' diyerek Bilal'in ve annesinin rengine hakaret etmesidir. Gerçek şu ki, cahiliye, her zaman, belli bir dönemin adı olarak büyük harfle yazılacak bir kavram değildir. Zaten Kur'an, büyük harfle yazılacak belli dönemleri anlatmaz; onları vasıta yaparak evrensel-zamanüstü mesajı verir. Cahiliye tabiriyle yaptığı da budur. Onun içindir ki, biz-

zat kendisi 'ilk cahiliye' (el-câhiliyyetü'l-ûlâ) tabirini kullanarak İslam öncesi zamanın cahiliyesinin ardından İslam'dan sonraki zamanın cahiliyesinin olacağını da dolaylı yoldan ifadeye koymuştur. Bu ifadeye koyuş elbette ki dolaylı yoldan olacaktı. Kur'an, kendi mensuplarını, cahiliyeyi sürdüren insanlar olarak damgalayamazdı. Ama gerçeği de saklayamazdı. En isabetli yol, kimseyi açıkça itham etmeden gerçeği bir biçimde ifadeye koymaktı. Kur'an da onu yapmış, gerçeği dolaylı yoldan, kimseyi itham ve ilzam etmeden ifadeye koymuştur.

CAHİLİYENİN BELİRGİN NİTELİKLERİ

Kur'an mesajı açısından önemli olan, ilk dönem cahiliyesini yerden yere çalıp işi orada noktalamak olmamıştır; önemli olan, cahiliye zihniyet ve kavramının temel niteliklerini ortaya koyarak insanlığı cahiliyeye karşı sürekli uyanık tutmaktır. Kur'an da onu yapmıştır. Bir yandan ilk cahiliye döneminin kötülüklerini deşifre ederken bir yandan da yeni zamanlara musallat olabilecek cahiliyenin fark edilebilmesi için cahiliye zihniyetinin temel karakteristiklerini ortaya koymuştur.

Cahiliye zihniyetinin temel niteliklerini tespit etmek için Kur'an'daki cehalet kavramına yüklenen bütün anlamları irdelemek zorundayız. Öncelikle, bizzat 'cahiliye' kelimesiyle dikkat çekilen niteliklere bakacağız. Doğrudan doğruya cahiliye tabirini kullanan 4 ayeti dikkate alarak bu temel nitelikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. Zannı (sanıyı) belirleyici kılmak,
2. Teberrüc (kadınların ortalıkta kendilerini pazarlamaları),
3. Hamiyyet (taassup, muhafazakârlık, ecdatperestlik),
4. Müşrik yönetim sistemi (yönetimde zorbalık, hukukta gücün ve kişilerin egemenliği, dinde çok ilahlılık, ekonomide köleci kapitalizm).

Kur'an'ın bu temel cahiliye niteliklerine karşı öne çıkardığı değerler sırasıyla şunlardır:

a) Zanna karşı ilim,
b) Teberrüce karşı vakar,
c) Hamiyyete karşı hanîflik,

d) Müşrik yönetim sistemine karşı tevhidi yönetim sistemi (yönetimde biat ve şûra, hukukta ilkelerin egemenliği, dinde tek Tanrıya teslimiyet, ekonomide toplumculuk ve sosyal adalet)

ZANNI (SANIYI) BELİRLEYİCİ KILMAK

Cahiliye ve onun temel sapması olan şirk bir ilimsizlik ürünüdür. Cahiliye, gerçeklik ve ilme değil, sanıya dayanır:

"Sonra bu kederin ardından üzerinize, içinizden bir takımı sarıp kuşatan, güven verici bir uyku indirdi. Bir takım da -gerçekten onlar kendi canlarının derdine düşmüştü- Allah hakkında gerçekdışı sanılara, Cahiliye düşüncelerine kapılıyordu. 'Şu işten bize bir şey var mı?' diyorlardı." (Âli İmran, 154)

Cahiliyenin ve onun ürünü olan şirkin bütün sermayesi zandır. Ve zan, gerçek adına hiçbir şey kazandırmaz:

"Onların bu konuda herhangi bir ilmi yoktur. Yalnızca sanıya uyuyorlar. Sanı ise haktan hiçbir şey kazandırmaz." (Necm, 28)

Sanının yerine konması gereken değerler de gösterilmiştir, (bk. burada, Beyyine, Hüccet, Akletmek, İlim maddeleri)

TEBERRÜC تَبَرُّجٌ

Cahiliyenin temel göstergelerinden biri de kadınların teberrücüdür. Kur'an'ın bu yaklaşımı, kadın meselesinin bir toplum ve medeniyet için ne derece önemli olduğunun yaman bir göstergesidir. Demek ki, tevhidi bir toplumda kadınlar teberrücden uzak duracaklardır, durmalıdırlar. Teberrücün ayrıntıları için bu eserin Teberrüc maddesine bakılmalıdır.

HAMİYYET حَمِيَّةٌ

Taassup, muhafazakârlık, kabilecilik, ecdatperestlik, örfü ilahlaştırma gibi anlamlarda kullanılan hamiyyetin (iki y ile) kökü olan 'hamy' yanan maddelerden doğan sıcaklık demektir. Ateşin ve güneşin hararet i de bu adla anılabilmektedir. Hamy kökünden

türeyen hamiyyet şiddetli öfke, daha doğrusu ateş gibi yanan ve yakan öfke anlamındadır. Kur'an bunun kalpte yer ettiğine dikkat çekerek hamiyyetin vücut verdiği öfkenin son derece derin ve yıkıcı olduğunu göstermektedir. Ve bunun için olacak, Kur'an hamiyyeti, sadece Cahiliye zihniyet ve anlayışına izafe etmiştir. Demek istemiştir ki hamiyyet, nasıl tanımlarsanız tanımlayın, bir cahiliye marazıdır. İlgili ayet şöyledir:

"İnkâr edenler, kalplerine hamiyyeti, o Cahiliye hamiyyetini yerleştirmişlerdi. Allah ise huzur ve mutluluğunu resulünün, inananların üstüne indirmişti. Onları, takva kelimesine bağlı tutmuştu. Zaten onlar buna layık ve ehil idiler. Allah her şeyi çok iyi bilmektedir." (Fetih, 26)

Demek ki, hamiyyetin karşıtı ve ilacı sekînettir. Yani temkinli durgunluk, sükûnet ve sabırlı bekleyiştir.

Hamiyyetin kökdaşı kelimeler yirmiden fazla yerde geçmektedir ama kendisi bir ayette iki kez olumsuz bir ruh halini ifade için kullanılmıştır. Kur'an'da, Cahiliye hamiyetine mukabil konabilecek iki kavram olduğunu söyleyebiliriz: 1. Sekînet, 2. Hanîflik.

Birincisi, hamiyyetin psikolojik tahribine, ikincisi sosyolojik tahribine mukabildir. Taassuba, özellikle kabile, ırk ve örf taassubuna mukabil görülebilecek bir numaralı kavram hanîfliktir, (Ayrıntılar için bk. burada, Hanîflik mad.)

MÜŞRİK YÖNETİM SİSTEMİ

Cahiliye hükmü (hükmü'l-cahiliyye) tabiri, Mâide 50. ayette geçmektedir. Bu sure, iniş sırasıyla 110. suredir. Cahiliyenin hükmüne (müşrik yönetim sistemine) karşı vahyin şu verileri öne çıkarılabilir: Yönetimde, bîat ve şûra; hukukta, ilkelerin egemenliği (Kur'an'ın deyimiyle, Allah'ın indirdiği ve gösterdiği. Namıdiğer, hukuk devleti); dinde, tek Tanrıya teslimiyet; ekonomide, toplumculuk ve sosyal adalet. Bu kavramlar, Cahiliye hükmünün tam karşıtı kavramlardır. (Ayrıntılar için bk. burada, Bîat, Şûra, Hâkimiyet, Adalet maddeleri)

CAHİLİYE SİSTEMİNDE EMAN DÜZENİ VE BU DÜZENİN GÜNÜMÜZDEKİ YANSIMALARI

Eman, emn ve iman köklerinden bir kelimedir. Bu kökten kelimeler yüzlerce yerde geçmesine rağmen, 'eman' sözcüğü hiç kullanılmamıştır. Tevbe suresi 6. ayetteki' yakınlaşmak, komşu olmayı istemek' anlamındaki 'istecâre' sözcüğünde eman anlamı olduğu genel kabuldür. Ancak oradan çıkarılacak 'eman' anlamı, yine hukuk bünyesinde ele alınacak bir emandır ve savaş haliyle ilgilidir. Bizim burada ele aldığımız, o değildir.

Biz burada cahiliye döneminin kabileler arası yol ve can güvenliğini sağlamaya yönelik eman antlaşmalarını da ele alacak değiliz. Çünkü onlar da, bir biçimde, hukuksal birer yapı arzetmektedir. Bizim burada ele alacağımız, bireysel emanlardır ki, şerrinden korkulan kişi veya kişilerin kötülüklerinden emin olmak için onlara teslimiyet arzetmek veya şerrinden korkulan güçlülerin kötülüklerinden emin olmak için güçlü birine sığınmak anlamı taşır. Ne var ki, bu sığınma her zaman zalimden zalim olmayana sığınma şeklinde işlememiştir; bazen de bir zalimin şerrinden öteki zalime sığınma şeklinde olmuştur. Cahiliyedeki eman, ezilen, tehdit edilen bireyin, güçlü, itibarlı bireylerin himayesine girmesidir. Harple darple ilgisi yoktur.

Mekke döneminde, Hz. Peygamber bile, mücadelesine, amcası Ebu Talib'in emanı sayesinde devam edebildi. Amcasının emanla sağladığı himaye olmasaydı mücadelesini sürdürmesi belki de mümkün olmayacaktı.

Anlaşılan o ki, Cahiliye şirk düzeninin egemen kıldığı barbarlık ve zulme karşı, keşfedilmiş çarelerin başında, güçlü birine, çoğu zaman da, bir zalimden bir başka zalime sığınmak olan eman düzeni gelmektedir.

Günümüzde, hukuk devletinin sağladığı güvencelerin hemen hemen hiçbiri, tarikat ve (kısmen de mezhep) oligarşilerinin sağladığı 'eman'ı (güveni) sağlayamamaktadır. Çünkü bu oligarşiler, örneğin, ikibinli yılların Türkiye'sinde açıkça gördüğümüz gibi, önce bir korku ve dehşet ortamı yaratmakta, sonra da bu ortamın kahrından ürperen insanların kendilerine sığınmalarını beklemekteler. İş çevreleri, basın mensupları, ilim ve fikir adamları, dinci despotizm tarafından hep bu yolla teslim alınarak yandaş

veya zorunlu hizmetkâr yapılmıştır. Çünkü yandaş ve hizmetkâr olmayanların maruz kaldıkları akıbetler gerçekten korkunç olmuştur. Kimi işinden, kimi aşından, kimi mevkiinden, kimi servetinden olmuş, kimileri de güdüme alınan yargı mekanizmaları işletilerek zindanlara tıkılmıştır. Tek çare, tarikat ve cemaat gücünün emanına sığınmak olmuştur. Bu, dehşet içinde dehşet, vahşet içinde vahşettir.

Dinci oligarşilerin sistemleri böyle kuruludur. En büyük meziyetlerin sahipleri olan birçok ilim, sanat, iş erbabı bu şeytanî emana ihtiyaç duymak zorunda bırakılmaktadır. İnsanlar bilmekte ve görmektedirler ki, anılan oligarşinin sağladığı emanı elde etmezlerse emeklerinin, zeka ve gayretlerinin ürettiği değerler ya hiçbir işe yaramayacak veya yeteri kadar anlamlı olmayacaktır. Tarikat ve cemaat oligarşileri bunu bildikleri için, anılan tereddüt ve kaygıyı derinleştirecek bütün yolları denemekte, oligarşinin kontrolüne girmeyenlerin meziyetlerini birer 'hiç' derekesine indirmekteler. Bu, adı konmamış bir cahiliye yapısıdır.

Mekke şirk oligarşisinin başı olan Ebu Cehil, Hz. Peygamber'e şunu söylüyordu:

"Senin söylediklerinin hepsi güzel şeyler ama bu putlar olmasa Kureyş aç kalır."

Bu söz, Mekke şirkinin başı olan Ebu Cehil'in, çok diplomatik bir tehdididir. Modern tarikat-cemaat oligarşileri de şunu söylüyorlar: Bizim efendilerimize, güç odaklarımıza yani şürekâ ve panteonumuza yaslanmazsanız aç kalırsınız, dahası bir biçimde süründürülürsünüz. Kur'an, cahiliyenin bu dayanışma ortak paydasına vurgu yapmaktadır.

"İbrahim dedi: 'Şu bir gerçek ki, siz dünya hayatında aranızda sevgi/kaynaşma oluşturmak için Allah'ın berisinden putlar edindiniz. Sonra, kıyamet gününde birbirinizi tanımaz olacaksınız, bazınız bazınıza lanet edecek. Hepinizin varacağı yer cehennemdir; hiçbir yardımcınız da olmayacaktır." (Ankebût, 25)

Günümüzde de, kabilelerin birer modern görünümü olan tarikatlar ve cahiliye putlarının bugünkü karşılığı olan siyaset dincisi şefler olmasa dinci kampların bütün elemanları ya aç kalır yahut da refah ve kudretlerini büyük ölçüde yitirirler.

Cebrail →